

De Groene Kamer keert terug op de Prins Hendrikkade

Een historisch interieur uit de museumcollectie wordt herplaatst

Jaap Boonstra

Veel van de historische interieurs in de collectie van het Amsterdam Museum komen uit panden die gesloopt zijn. Bij enkele is dat echter niet het geval, zoals bijvoorbeeld de zgn. 'Groene Kamer', een vroeg achttiende-eeuwse betimmering¹ die afkomstig is uit het nog altijd bestaande pand op Prins Hendrikkade 142. De betimmering moet rond 1732 tot stand zijn gekomen, gezien de datum op het schoorsteenstuk van Jacob de Wit dat in de schoorsteenboezem is opgenomen.² Het kamerinterieur werd in 1899 uit het huis verwijderd en ingebouwd in het Stedelijk Museum (hierna: SMA) en was daar driekwart eeuw opgesteld, waarna het in 1975 werd gedemonteerd en ingepakt en lag vervolgens ruim veertig jaar in ons depot. We kenden het alleen van een kleine serie zwart-wit foto's en waren dan ook erg benieuwd hoe de betimmering er in het echt uit zag. Toen er namens de eigenaar van het pand aan de Prins Hendrikkade (Gemeentelijk Vastgoed Amsterdam) geïnformeerd werd of het mogelijk zou zijn om onderdelen uit deze kamer weer terug te plaatsen was er een goede reden voor nader onderzoek.

¹ Inventarisnummer KA 2918

² Inventarisnummer KA 16012

Interieurdeskundigen hebben maar weinig over de Groene Kamer gepubliceerd. In algemene zin wordt gesteld dat vroeg achttiende-eeuwse kamers die met hoge panelen tot aan het plafond betimmerd waren, in Nederland niet veel voorkwamen. Deze soort wandbekleding bleef hier meestal beperkt tot klein formaat vertrekken, de zgn. kabinetten.³ Richard Harmanni, die zijn doctoraal-scriptie over de SMA-stijlkamers schreef, kreeg eind jaren '80 niet de kans ze ook in het echt te zien.⁴ Alles was en bleef toen onbereikbaar opgeslagen in het depot. De SMA-stijlkamers zijn in de voorbije decennia op verschillende plaatsen bewaard geweest en meestal betrof dat een niet optimale, geïmproviseerde opslag.⁵ De verpakking was bovendien als tamelijk lichte, open kratten uitgevoerd zodat ongedierte en stof vrije toegang hadden. Ook bleek de verpakking niet voldoende robuust te zijn om verhuistransporten tussen verschillende locaties geheel ongeschonden te doorstaan. Dus toen de betimmering van de Groene Kamer na al die jaren werd uitgepakt, kwam die niet helemaal onbeschadigd tevoorschijn, hoewel dat ook erger had kunnen zijn - de meest gedetailleerde onderdelen zoals het snijwerk en de lijsten zijn van massief eiken dat wel tegen een stootje kan.

Afb. 1,2 Zwart-wit foto's van de Groene Kamer, ca. 1972. De niet heel grote kamer van 6,37 x 5,80 x 4,29 m (LxBxH) wordt gekenmerkt door symmetrische vormgeving van afwisselend brede en smalle panelen met vrij zware profileringen en plastisch beeldhouwd ornament.

³ J. Pijzel-Domisse in C. W. Fock (red.), *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, Waanders, Zwolle, 2001, 189

⁴ R. Harmanni, *Overwegend 18e-eeuwse betimmeringen in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum*, Leiden 1990

⁵O.a. het Dok – een loods in het douanegebied in de Amsterdamse haven, het Centraal Buitendepot op het Centrale Markthallenterrein – nu Food Center en de zgn. MIBO-loodsen te Hoogwoud. Sinds 2010 huurt het museum een loods van Ox heftruckservice, pal naast ons nieuwe depot in Noord. Hier konden voor het eerst alle kisten en kratten toegankelijk opgeslagen worden. Bovendien hadden we het met de firma Ox niet beter kunnen treffen voor professionele hulp met allerlei modellen vorkheftruck, reachtruck en stapelaar die op afroep beschikbaar zijn.

Niet één maar twee kamers, twee keer ingebouwd

Hoewel men in het SMA bij het inpakken geprobeerd had van ieder onderdeel goed te noteren wat het was en waar het hoorde, kwamen we toch voor vragen te staan. Er bleek bijvoorbeeld niet goed te zijn gedocumenteerd welke aanpassingen men in het SMA aan het interieur had uitgevoerd om het te kunnen plaatsen. Wat het extra ingewikkeld maakte was dat het interieur in 1948 van de westelijke naar de oostelijke vleugel van het museum verplaatst was. Bovendien is bekend dat er naast de Groene Kamer nog meer interieuronderdelen uit het pand aan de Prins Hendrikkade waren verworven. Er zijn een tweede schouw, schoorsteenspiegel en schoorsteenstuk van de Wit uit de Prins Hendrikkade 142 in de museumcollectie opgenomen, die waarschijnlijk uit een aangrenzende kamer kwamen. Dit was de zgn. kamer 'en suite' waarmee de Groene kamer in verbinding stond via de ruim drie meter hoge dubbele deuren.⁶ Om een beter zicht te krijgen op het geheel moest er dus in het depot uitgepakt en schoongemaakt worden. Ieder onderdeel werd daar vervolgens ook opgemeten, gefotografeerd en genummerd, zodat alles nu duidelijk vastgelegd zou zijn.

Afb. 3,4 Schoonmaak van de onderdelen

Om nader te bepalen wat origineel was en wat niet en welke aanpassingen indertijd bij het SMA gedaan waren, is op initiatief van Petra van Diemen en Ramon Pater, medewerkers van architectenbureau Archivolt, en David Derksen, bouwhistoricus van het Bureau Monumenten Amsterdam, ieder onderdeel nauwkeurig geïnspecteerd. Daarbij kwam al snel het een en ander aan het licht.

⁶ Schoorsteenmantel KA 2920.1/11, spiegel KA 10243.2 en schoorsteenstuk KA 10243.1. Het tweede schoorsteenstuk is qua formaat en thematiek zeer verwant. Gezien de schaduwen en dus de gesuggereerde lichtval van rechts moet het uit een kamer komen waar de ramen rechts van de schouw gesitueerd waren. Genoemde schouw en schoorsteenstuk zijn sinds 1980 ingebouwd in de zijkamer van Museum Willet Holthuysen.

Leuke ontdekkingen: oude kleur groen

De betimmering heeft opvallend weinig verflagen; het interieur kent eigenlijk maar enkele, ogenschijnlijk moderne, groene kleurstadia met wat vergulde elementen. Dat is erg weinig voor een interieur uit het begin van de 18de eeuw in een huis dat meerdere malen van eigenaar gewisseld is. Naast de afwerking was ook de structuur van de kamer aangepast, zoals twee toegangsdeuren, die aan de achterzijde met moderne plaatmaterialen waren afgetimmerd. Toen we de multiplex platen losschroefden van deze deuren bleek dat daarachter toch een oude, smallere deur schuilging. Bovendien waren daar wél in het verborgene een aantal eerdere kleurstadia van bladderende verflagen bewaard gebleven, waaronder een eerste groene verflaag! Bij de inbouw bij het SMA is mogelijk aan de kamerzijde van het interieur de oude verf integraal verwijderd, omdat de hechting te slecht was om te kunnen overschilderen.

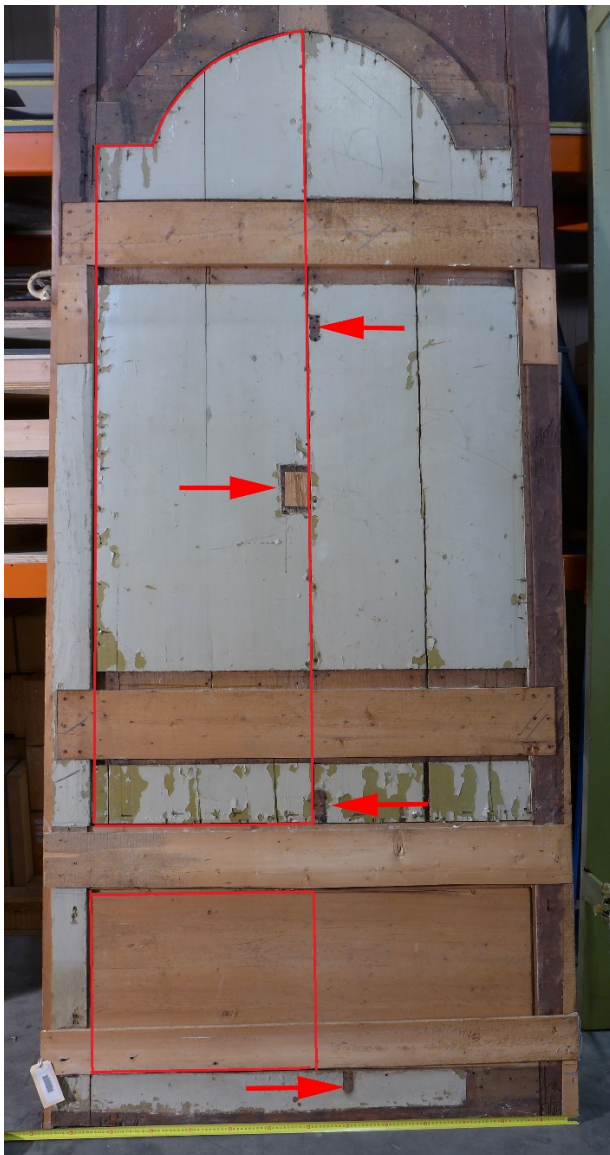
Afb. 5 Voorzijde linkerdeur.

Afb. 6 Achterzijde idem, tijdens demontage van het multiplex

Afb. 7 Achterzijde na demontage. Op beschadigde plekken is de eerste groene verflaag zichtbaar.

Leuke ontdekkingen: wandkasten

Niet alleen waren er deuren gemoderniseerd bij het SMA, er bleken ook wandkasten te zijn geweest waarvan de deuren in het museum vastgezet waren. Links en rechts van de schouw zijn de grote panelen namelijk onmiskenbaar ooit draaibaar geweest: er zijn sporen van scharnieren en vroegere sloten. Daarachter bevond zich dan oorspronkelijk een kastruimte. In de wandbetimmering opgenomen kasten met haast onzichtbaar weggewerkte 'blinde' deuren waren een veel voorkomend verschijnsel in Amsterdamse grachtenpanden. Bij het SMA had men kennelijk niet de behoefte dit onderdeel te handhaven en zo konden ze daar omgebouwd en aangepast worden. Eén van de kasten werd een vast schot, terwijl in de andere een toegangsdeur werd uitgezaagd (KA 2918.36-37).

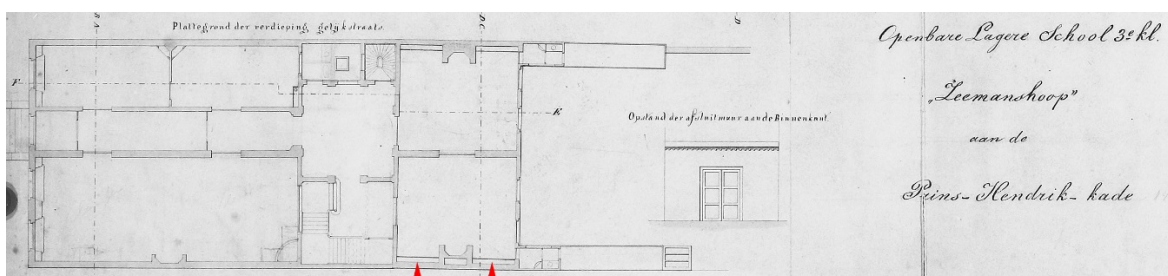

Afb. 8 Achterzijde van het vaste schot KA 2918.33 naast de schouw. Het geverfde oppervlak zijn de voormalige kastdeuren. De contouren van een boven- en een benedendeur en de positie van het vroegere slot en de schuifjes zijn aangegeven.

Afb. 9 De Groene Kamer in de westvleugel van het SMA (ca. 1920) met aanvankelijk links van de schouw een doorgang. (Na de tweede inbouw van 1948 in de oostvleugel zou de doorgang zich rechts van de schouw bevinden, zie afb. 1.)

Op een historische plattegrond van Prins Hendrikkade 142 uit 1867 waar toen de openbare lagere school 'Zeemanshoop' gevestigd was, geeft de wandkasten nog links en rechts van de schouw weer.

Afb. 10 Detail van plattegrond Prins Hendrikkade 142. De positie van wandkasten links en rechts van de schouw zijn gemarkeerd. (Stadsarchief Amsterdam, met dank aan D. Derksen, Bureau Monumentenzorg Amsterdam)

De kamer en suite

Het pand aan de Prins Hendrikkade is tegenwoordig gemoderniseerd, maar toch is ter plekke goed voorstelbaar hoe er ooit een sterke relatie kan zijn geweest tussen de Groene Kamer en de andere achterkamer waarmee het via hoge dubbele deuren in verbinding stond. De grote gelijkenis tussen

de schoorsteenpartij van de Groene kamer en de schoorsteenmantel, schoorsteenspiegel en schoorsteenstuk uit de andere achterkamer zal daaraan hebben bijgedragen. Met geopende tussendeuren moet er een fraai gespiegeld effect zijn opgetreden wat eenheid tussen de kamers zal hebben gesuggereerd.

Afb. 11 Schoorsteenmantel en schoorsteenspiegel Groene Kamer tijdens opbouw door Snoep en Vermeer.

Afb. 12 De schoorsteenmantel en het schoorsteenstuk (KA 10243.1) uit de en-suite achterkamer van de Prins Hendrikkade 142 zijn sinds 1980 ingebouwd in de zijkamer van Museum Willet Holthuysen.

Een ander voorbeeld van de eenheid tussen de twee kamers leek het gebruik van twee identieke penantspiegels. Gebruikelijk is de plaatsing van dit soort hoge smalle spiegels op de muur dam tussen twee ramen zodat het daglicht op degene valt die in de spiegel kijkt. Aangezien de beide achterkamers elk twee ramen hebben, ligt het voor de hand dat in elke kamer er één hing.⁷ De lambrieringen waarop de spiegels gemonteerd zijn, hebben boven de spiegels een rijk gesneden bekroning waarin een fraai ajour is gestoken, maar dat tegenwoordig een tamelijk nutteloos deurtje heeft dat toegang geeft tot een ondiep kastje. Aangezien de vorm van het deurtje overeenkomt met de wijzerplaat van een 18de-eeuwse klok lijkt het aannemelijk dat er hier vroeger een kleine wandklok boven de penantspiegel heeft gehangen.

⁷ Bij nauwkeurige inspectie bleek echter één spiegelijst duidelijk ouder dan de andere. Er is dus waarschijnlijk een kopie gemaakt in het SMA.

Afb. 13 De penantspiegels

Afb. 14 Een penantschot met geopend deurtje met daarachter ruimte voor een uurwerk (spiegeltje en achterschot zijn nieuw).

Afb. 15 Bovenste helft van de penantschotten met 'klokkastjes'

Verwarrende vondsten

Op zoek naar sporen van eerdere verflagen is het vaak zinnig om minder toegankelijke, ongewijzigde onderdelen te bekijken. Daarom werd door ons een gesneden ornament van één der smalle panelen van de raamwand losgehaald. De afwijkende houtsoort (peren) en moderne spijkers lieten er echter geen twijfel over bestaan: hier is sprake van een latere kopie, vervaardigd voor de inbouw en aanpassing van de raamwand in het SMA. Een tweede stuk snijwerk – dit keer van de schoorsteen-wand – zat gelukkig wel vast met oude gesmede nagels en was vervaardigd van linden. Grappig detail was bovendien een origineel tekstje met een instructie aan de achttiende-eeuwse houtsnijder; ‘*deese oock eefen groot*’. Over eerdere verflagen werden we overigens niet veel wijzer; onder het snijwerk zat geen spoor van verf.

Afb. 16 De twee ornamenten: het brede origineel van paneel SW 16 (KA 2918.35) en de smalle kopie van paneel RW (KA 2918.72).

Afb. 17 idem achterzijde

Minder leuke ontdekkingen - problemen

Tijdens de inbouw van de betimmering bij het SMA heeft men drastische maatregelen niet geschuwd. Op diverse plaatsen zijn daar tegenwoordig sporen van terug te vinden. Grootschalige veranderingen hebben plaatsgevonden in de raamwand; waar in de oorspronkelijke situatie de kamer twee ramen had, werd dat bij het SMA één groot raam met ter weerszijden een spiegel. Bovendien verhuisde de raamwand van de ene kant van de kamer naar de andere. De wand met de dubbele deur die oorspronkelijk tegenover de schouw hoorde, kwam op de plaats van de raamwand terecht. Het midden-deel van de ‘achterwand’ waarin oorspronkelijk de toegangsdeuren waren, werd in 1948 grotendeels vernieuwd zodat nu lastig vast te stellen is hoe die wand er oorspronkelijk uitzag.⁸

⁸ De betrokken timmerman signeerde op de achterzijde in blauw potlood ‘Ravellie geb.[ouwd – JB] 13/4 ‘48’

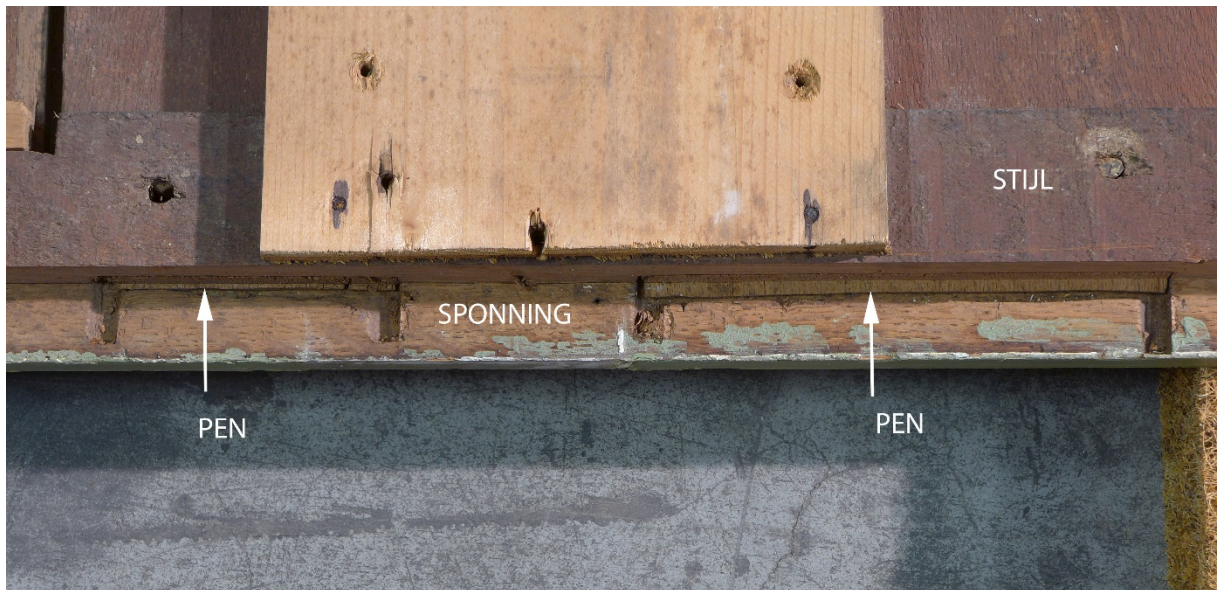

Afb. 18 Aanzicht voorzijde van het middendeel van de achterwand.

Afb. 19 Aanzicht van het volledig in de menie geschilderde achterzijde van het middendeel van de achterwand. Goed zichtbaar is hoe de panelen uit smalle deeltjes hout zijn samengesteld.

De oude lambriseringschotten die de wand bedekken zijn vrijwel zonder uitzondering smaller gemaakt om te kunnen passen in de nieuwe situatie in het SMA. Aan de randen zijn de beschadigde pengat verbindingen daarvan getuige.

Afb. 20 Detail van een stijl waarin bij het latere schaven van een sponning twee pengat verbindingen opengelegd werden.

In het houtwerk is overall forse krimpschade opgetreden. Vooral bij de halfronde togen bovenaan de oude panelen leverde dat de timmerlieden van het SMA een lastig probleem. Als gevolg van ongelijke vervorming door krimp correspondeerde de curve of *kromming* bovenaan de panelen niet meer met die van de van de bovenregel (de zgn. *porring* was daar lager geworden). Men heeft dit toen waarschijnlijk opgelost door de panelen te verbreden en door de bovenregels en profiellijsten door te zagen om de curven zo weer enigszins op elkaar aan te laten sluiten.

Afb. 21 Detail toogvorm aan de achterzijde van een lambriseringsschot. De lichtgekleurde ongeverfde reparatie stukken in de halfronde bovenregel en langs de mes-en-groef verbindingen in de panelen zijn gemarkeerd.

Afb. 22 Het grotendeels vernieuwde lambriseringschot van de achterwand heeft nog wel de authentieke eiken profiellijsten, die tot korte stukken verzaagd zijn om ze opnieuw pas te maken.

Onderzoek in de Prins Hendrikkade 142

Eind september 2018 werden in de achterkamer van de Prins Hendrikkade 142 de moderne voorzetwanden verwijderd. We moesten aanvankelijk constateren dat er daarachter nog maar weinig sporen waren van de oude situatie want een laag modern stucwerk verhulde veel.⁹ Na het hakken van wat proefsleuven in die stuclaag vonden we echter al snel in de wand tegenover de ramen dichtgezette deuropeningen terug. Hierop werd besloten zowel deze wand en de schoorsteenwand volledig te laten 'ontpleisteren'. De plaats van de oorspronkelijke toegangsdeuren kon daarna vrij nauwkeurig vastgesteld worden. Bovendien konden we nu verifiëren of de wandkasten ter weerszijden van de schouw op de historische plattegrond correct waren aangegeven. In de muur ter plekke zijn daar tegenwoordig twee grote ingeboete stukken modern metselwerk aangebracht. Deze vullingen komen inderdaad qua vorm en formaat overeen met de wandkastdeuren. (Het bleek dat men in het SMA die betimmeringswand ca. 40 cm. versmald had en tevens de kastpanelen met twee smalle panelen van plaats had laten ruilen.) Als proef op de som zijn enkele stenen uit het moderne metselwerk verwijderd en inderdaad bleek zich daarachter een ca. 35 cm. diepe ruimte te bevinden, genoeg voor een ondiepe wandkast.

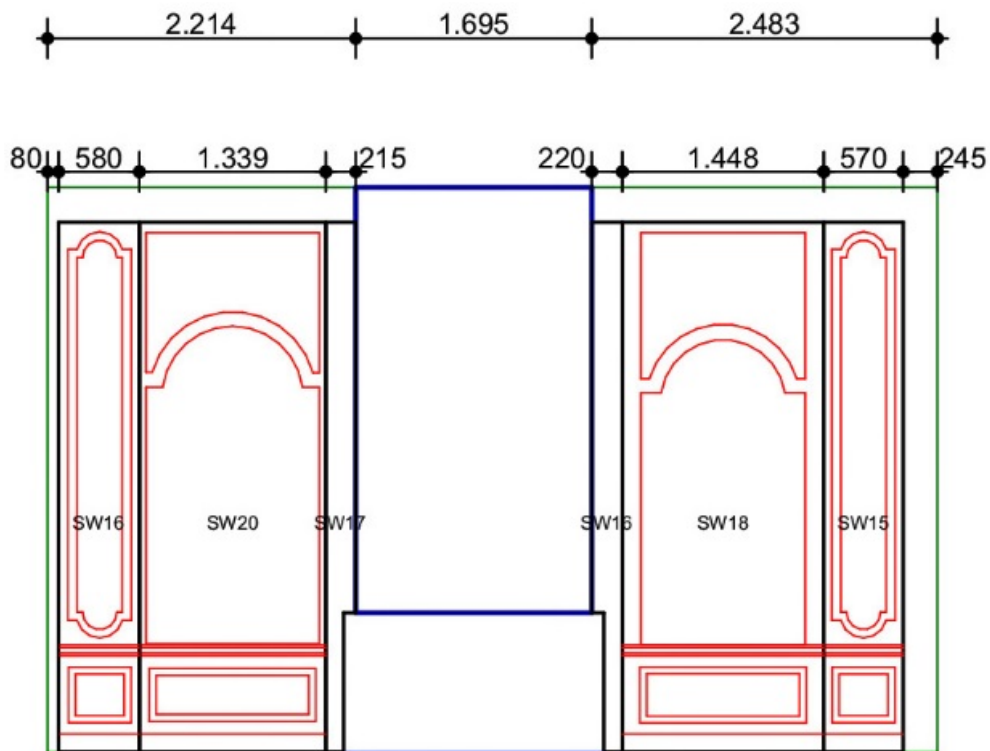

Afb. 23 Bewerkte foto's van de schouwwand in de Prins Hendrikkade 142 met de contour van de ingeboete kastnissen. (David Derksen, BMA)

⁹ Een brand op 14-10-1968 in het toen in de PHkade 142 gevestigde Kosmies Ontspanningscentrum Fantasio had zware schade veroorzaakt die in 1969 onder begeleiding van Monumentenzorg hersteld werd.

Afb. 24 Bewerkte foto van de schouwwand zoals zij in het SMA was uitgevoerd na 1948 met daaroverheen de schematische contour van de ingeboete kast-nissen zoals opgemeten in de Prins Hendrikkade 142. (David Derksen, BMA)

schouwwand variant 1
 kan gecombineerd worden met:
 - variant A, B en C

Afb. 25 Reconstructie van de oorspronkelijke plaatsing van smalle panelen en kastdeuren in de schouwwand. (Sterre de Jong, Archivolt architecten)

Besluit tot plaatsing

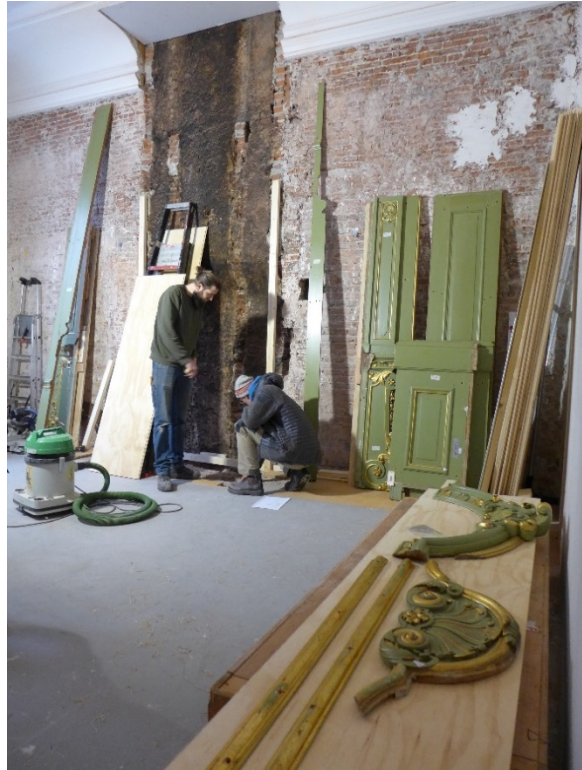
Dankzij al het gepuzzel met bijdragen van verschillende deskundigen kregen we een steeds vollediger beeld van het oorspronkelijke interieur. De vondsten bevestigden dat de betimmering in de rechter achterkamer van de Prins Hendrikkade thuishoorde. Betrokken partijen waren overtuigd van de meerwaarde die terugplaatsing van de betimmering zou opleveren. Er kon een restauratieplan geformuleerd worden. Offertes maakten inzichtelijk welke kosten de restauratie en inbouw in de Prins Hendrikkade met zich mee zouden brengen en hoeveel tijd dit zou nemen. Complete herplaatsing van betimmering en plafond bleek daarbij vooralsnog niet mogelijk. Er werd besloten om voorlopig alleen de schoorsteenpartij – het meest belangrijke centrale element – terug te plaatsen. Bureau Monumentenzorg Amsterdam was bereid aan het project subsidie te verlenen en de Rijksdienst Cultureel Erfgoed heeft toegezegd de analyse van de aangetroffen verflagen uit te zullen voeren.

Opbouw

De afgelopen weken zijn de houten schoorsteenboezem en de marmeren schoorsteenmantel gerestaureerd en teruggeplaatst in de kamer. Na sloop van het moderne schoorsteenkanaal is door meubelrestauratoren Remko Streep, Pol Bruys en Maarten Bolt een houten frame gezet waarop een deel van de stucwerk koof kwam te rusten en waartegen de schoorsteenboezem gemonteerd kon worden. Vervolgens zijn ook de originele schoorsteenspiegel en het schoorsteenstuk geplaatst. Dat schoorsteenstuk is niet het origineel; het is nu uitgevoerd als een geprinte kopie van het Witje uit 1732.

Afb. 26 Aanvoer van de houten onderdelen van de boezem.

Afb. 27-29 Constructie van het draagframe voor de boezem en de montage.

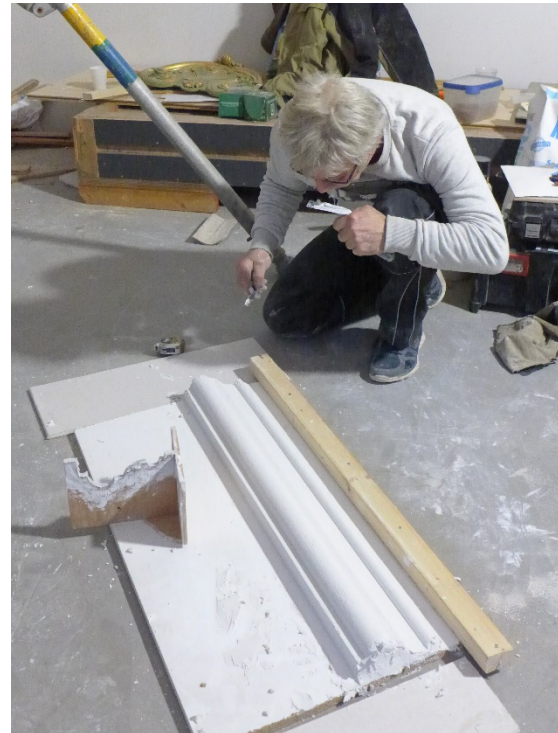

Afb. 30 Opspannen van een kopie van het schoorsteenstuk.

Afb. 31 Plaatsing van de gerestaureerde marmeren schoorsteenmantel

Steenrestaurator Tobias Snoep en collega's waren verantwoordelijk voor de restauratie en inbouw van de schoorsteenmantel. Ook is door hen het ontbrekend stucwerk bij het plafond aangeheeld.

Afb. 32-33 Vervaardiging van een ontbrekend gedeelte van het stucprofiel voor aansluiting op de kroonlijst van het plafond.

Afb. 34 De inbouw van de haardplaten

Vorige week legden interieuronderzoekers-restaurationsschilders Karin van der Lem en Martine Postuma de Boer de laatste hand aan de afwerking van de boezem; het vullen van de vele lacunes en schroefgaten en daarna retoucheren van verfwerk en vergulding.

Afb. 35-36 Lacunes vullen, schuren en retoucheren

Conclusie

Zowel de kamer als de schouw hebben gewonnen bij deze reconstructie. De kamer krijgt met de terugplaatsing van het belangrijkste en meest gedecoreerde element weer iets van de oude allure terug. Ook de schouw als object is gebaat bij de oorspronkelijke 'setting'. Het formaat en de verhoudingen kloppen als vanzelf, het is duidelijk maatwerk geweest.

Afb. 37 Op de kopie van het schilderstuk is zichtbaar hoe Jacob de Wit met de natuurlijke lichtval in de kamer rekening hield. De ramen zitten links van de schouw; de schaduwen in het geschilderde reliëf zijn dus rechts van de figuren. Bovendien heeft de Wit de schaduw geschilderd van het lijstwerk rond het schoorsteenstuk.

Een interieur is ingewikkeld om te plaatsen; opstelling is altijd arbeidsintensief, het is ruimte verslindend en daarom moeilijk inpasbaar in een tentoonstelling. Het is dus bijzonder dat een dergelijk object uit depot is gekomen en veel Amsterdammers het nu weer kunnen zien.¹⁰

¹⁰ Het pand zal gebruikt worden als scholingslocatie voor Amsterdamse gemeente ambtenaren, onder de naam 'Amsterdams School'. Er wordt gerekend op zo'n 16.000 gebruikers per jaar.

Afb. 38 Eindresultaat

Tot slot zou ik willen bedanken voor de plezierige samenwerking met de bouwcoördinator van de renovatie van Prins Hendrikkade 142, Edwin Neefjes (Gemeentelijk Vastgoed) en de aannemer Pleysier. Voor het slagen van de terugplaatsing was de expertise van de eerder genoemde externe deskundigen essentieel. Maar ook de medewerking van museumcollega's is in de afgelopen maanden belangrijk geweest voor het tot stand komen van dit bruikleen. Thijs van de Gevel bij de schoonmaak en logistiek in het depot, Maarten Jansen bij de registratie van alle onderdelen, fotografen Monique en Lennie voor de kopie van het schouwstuk, Marysa en Judith voor de coördinatie van het project, Remco voor de financiële back-up en stagiaire Carmel bij de emballage van de kamer.

Amsterdam, 6 maart 2019